

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION



AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BÚR, Gábor

Civitatis Ghaniensis Conditor (Aranypart – Ghána – Nkrumah)

Eredeti közlés/Original publication:

In: Háda Béla – Majoros István – Maruzsa Zoltán – Petneházi Margit szerk.: *Két világ kutatója: Urbán Aladár 80 éves*; 2009, Budapest, Eötvös Loránd Tudomány Egyetem Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti tanszék, 59–74. old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.262

Dátum/Date: 2013. január/January 24.

Az elektronikus újraközlést előkészítette

/The electronic republication prepared by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Búr Gábor: Civitatis Ghaniensis Conditor (Aranypart – Ghána – Nkrumah), *AHU MATT*, 2013, **pp. 1–18. old.**, No. 000.000.262, <http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Országos nagy könyvtárak

Kulcsszavak/Key words

Nkame Nkrumah életraja és politikai pályafutása, a felszabadítási mozgalmaktól a diktatúráig, Nkrumah nemzetközi politikájának formálódása, nyugatellenesség és szocialista orientáció, Nkrumah hagyományellenessége, erőltetett ghánai iparosítás és a mezőgazdaság elhanyagolása, politikai felemelkedése, Ghána miniszterelnöke, örökös államfő, bukása és száműzetése (Guinea-i évek), biography and political carrier of Nkame Nkrumah, from the liberation movements to dictatorship, formation of international policy by Nkrumah, anti-Western and social orientation,

anti-tribalism by Nkrumah, forced industrialization and neglect of agriculture in Ghana, political rise of Nkrumah, prime minister of the country, hereditary head of state, fall and exile of Nkrumah (years in Guinea)

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

CIVITATIS GHANIENSIS CONDITOR (ARANYPART – GHÁNA – NKRUMAH)

Búr Gábor

„Civitatis Ghaniensis Conditor”, a ghánai állam megalapítója felirattal és saját arc-másával veretett érmet hatalma csúcsán Kwame Nkrumah, akivel kapcsolatosan egyáltalán nem túlzás az ellentmondásos jelzõt használni. Az egykori Aranypart¹ brit gyarmati adminisztrációjának képviselõi egyáltalán nem szerették õt, igaz, Nkrumah sem szívelte azokat. Sir Charles Arden-Clarke, a gyarmat utolsó fõkormányzója „a mi kis Hitlerünként”² emlegette. 2007-ben, amikor Ghána független-né válásának ötvenedik évfordulóját ünnepelték szerte Afrikában, a dicsérõ szavak mellett rendhagyó módon sok kritikai megjegyzés is érte Nkrumahot, fõként saját országában. Az ország fõvárosában, Accrában rendezett központi ünnepséget sokan bojkottálták. A távolmaradók között volt a néhai Nkrumah pártjának, a Népi Konvenció Pártnak számos neves tagja, akik azt állították, hogy a mai Ghána nem tiszte-li kellõképpen az államalapító elnök politikai örökségét, annak ellenére, hogy az egykori brit gyarmat, Aranypart, majd 1957-tõl Ghána neve elválaszthatatlanul ösz-szefonódott legnagyobb fia, Kwame Nkrumah tevékenységével.

Még 2008 augusztusában is élénk vita bontakozott ki az egyik ghánai internetes portálon,³ vajon megengedhetõ-e az összehasonlítás Hitlerrel.⁴ A „hataloméhes dik-tátor” kifejezést is számos történész használta vele kapcsolatosan, s újabban megje-lent a többek között az õ kormányzására vonatkozóan is használt „vámpír állam” fogalom, a forrásokat öncélúan és haszontalanul elszívó rezsimek kritikájaként. Hannah Arendt nyomán az ún. második generációs totalitarizmus-elméletek az õ or-száglását egy sorban említik Fidel Castro Kubájával, Kim Ir Szen Észak-Koreájával és más diktatúrákkal.⁵

¹ Az Aranypart elnevezést a portugálok adták az 1471-es felfedezés után a felsõ-guineai part-vidék e szakaszának, Elefántcsontpart és Rabszolgapart között, õket hollandok, dánok, bran-denburgiak, svédek követték, míg a 19. század folyamán az egész partvidék és annak hátor-szága brit kézbe nem került.

² Meredith, Martin: *The State of Africa. A History of Fifty Years of Independence*, 2006, Lon-don, 19. old.

³ <http://www.modernghana.com/news/177882/1/dont-compare-dr-kwame-nkrumah-to-hitler.html>

⁴ Likening Nkrumah to Hitler: the ignorant effusions of a Danquah-cult worshiper. By: Nel-son, Ekow, 2008-04-21. <http://ghanaweb.com/GhanaHomePage/features/artikel.php?ID=142603&comment=3687958>

⁵ Lásd: Csicsmann László: Iszlám és demokrácia a Közel-Keleten és Észak-Afrikában. A nyugati típusú demokrácia adaptálásának lehetőségei és korlátai a tágabb értelemben vett Kö-zel-Keleten, Ph.D. értekezés, www.lib.uni-corvinus.hu/phd/csicsmann_laszlo.pdf

Az ellenkező oldalon is bőven akad hasonló szenvedélyességre példa, a „pánafrikanizmus bajnoka”, az „egyszerre Ghandija és Nehruja Ghánának”, az „új Mózes”, „az afrikai egység Lenin-békédíjas keresztes lovagja”, „Afrika csillaga”, vagy „az 1950-es, 1960-as évek Nelson Mandelája”⁶ még a visszafogottabb minősítések köréből valók. Az utóbbi évtizedben Afrikában végzett közvélemény-kutatások szerint Kwame Nkrumah egyértelműen a kontinens legnépszerűbb politikai személyisége, megelőzve még Mandelát is.⁷ Ő maga elnöksége idején nemes egyszerűséggel „a nemzet atyja” címet használta, s már akkor elterjedten használták a „nkrumahizmus” kifejezést.⁸

Afrika – Amerika – Európa

Kwame Nkrumah (eredetileg Francis Nwia Kofie Ngonloma) 1909. szeptember 21-én született Aranypart délnyugati részén, Nkroful faluban, nem messze Axim városától, Anton Wilhelm Amo, az első afrikai származású európai egyetemeken tanító filozófiaprofesszor szülőhelyétől.⁹ A ma Ghánában és Elefántcsontparton élő, félmilliónál kevesebb ember által beszélt nzema nyelvű akanoknak ők ketten a leghíresebb fiai. A Francis keresztnévet már korán elhagyta annak európai eredete miatt. Apjának a helyi szokásoknak megfelelően számos felesége volt, így sok testvérrel és még több féltestvérrel nevelkedett együtt. Katolikus missziósiskolába járt Aximban, majd az accrai Prince of Wales College¹⁰ hallgatója volt. Accra akkoriban egy mindössze 50 ezres lélekszámú város volt, 1877 – a második angol–ashanti háború lezá-

⁶ Ama Biney: The Legacy of Kwame Nkrumah in Retrospect, *The Journal of Pan African Studies*, vol. 2, no. 3, March, 2008, 129–159. old.

⁷ A többek között a BBC által megkérdezettek politikusok hosszú sorából válogathattak, ám a dolog szépséghibája, hogy e közvélemény-kutatásokban a zimbabwei elnök, Robert Mugabe rendre a harmadik–negyedik helyen szerepel, holott ő a legtöbb független megfigyelő számára a legviszátaszítóbóbb afrikai diktátorok egyike.

⁸ A „nkrumahizmus” lényegében a pánafrikanizmus szinonimája, magyar nyelven a Béládi László által szerkesztett és Marton Imre bevezető tanulmányával az ELTE ÁJTK-n 1981-ben kiadott *Fejődés-tanulmányok* (3. kötet) tárgyalja: Paulin Hountondji: A nkrumahizmus vége és Nkrumah (újja)születése.

⁹ Anton Wilhelm Amo, teljes nevén Antonius Guilielmus Amo Afer ab Aximo in Guinea 1703-ban született, négy éves korában a Holland Kelet-Indiai Társaság egyik hajóján került Európába, valószínűsíthetően rabszolgaként. A braunschweigi hercegnek „ajándékozták”, az ő szolgálatában állva tanulhatott a feltűnően tehetséges fiatalember, majd a Hallei Egyetemen hallgatott filozófiát és jogot. 1729-ben írt disputatio-ja (vitairat, mai értelemben disszertáció) „De iure Maurorum in Europa” (A mórok jogai Európában) megnyitották számára a tudományos pályát, 1734-ben a Wittenbergi Egyetemen doktori fokozatot szerzett, s 1736–1739 között a Hallei, a Wittenbergi és a Jénai Egyetemeken tanított, majd hercegi mentora halála, illetve a kibontakozó faji ellenszenv miatt visszatért Aranypartra, ahol a feltételezések szerint 1756-ban, más elképzelések szerint 1784-ben halt meg az első európai egyetemet végzett fekete-afrikai.

¹⁰ Ma Achimota College, amely további három ghánai elnök, valamint Robert Mugabe és sok más afrikai híresség alma matere volt.

rása óta – Aranypart fővárosa.¹¹ 1927-ben apja meghalt, s anyja a hagyományoknak megfelelően elhunyt férje öccsével élt tovább. Nkrumah az iskola elvégzése után 1930-ban visszatért Aximba tanítani, sőt, a jezsuita rendbe is be szándékozott lépni. 1935-ben azonban egy arany- és gyémántkereskedésből meggazdagodott rokon segítségével az Egyesült Államokba költözött, ahol a Lincoln, majd a Pennsylvania Egyetemen szerzett diplomát szociológiából, filozófiából és teológiából. Itt ismerkedett meg a pánafrikanizmus¹² eszméjével, mindenekelőtt Marcus Garvey¹³ és követőinek tanaival. Később Garvey-t nevezte a legbefolyásosabb gondolkodónak saját szellemi fejlődése tekintetében, akinek könyve, az 1923-ban megjelent *Filozófia és vélemények* az amerikai egyetemi tanulmányi évei alatt legfontosabb olvasmányai közé tartozott.¹⁴ Nkrumah a Lincoln Egyetemen kapott oktatói állást, s emellett az Amerikai és Kanadai Afrikai Diákok Szervezetének elnökeként is tevékenykedett. Ahogy 1945 májusában a második világháború befejeződésével helyreállt az atlanti-óceáni személyhajó forgalom, elhagyta Amerikát. A New York-i kikötő mólóján öt búcsúztatókat a legnagyobb komolysággal a tíz évvel későbbi szabad és független Afrikába hívta.¹⁵ Londonba ment, hogy a világ egyik legrangosabb oktatási intézményébe, a London School of Economics-ra iratkozzon be.

Sorsa azonban másféle fordulatot vett, Amerikából hozott ajánlólevelével a zsebében Londonban találkozott George Padmore-ral, a trinidadai származású radikális fekete polgárjogi aktivistával.¹⁶ E találkozást követően tanulmányait megszakítva

¹¹ A mai Accra lakossága elővárosok nélkül is meghaladja a 2 milliót.

¹² A pánafrikanizmus megalapítójának az 1832-ben a holland nyugat-indiai St. Thomas-szigetén született Edward Blyden (1832–1912) tekinthető, aki számos könyvet és pamfletet írt a „néger-kérdésről”. Libériát választotta új hazájának, mert az USA-ban az egyes államok törvényei nem tették lehetővé a számára az ottani egyetemi karriert. A „Liberian College” tanáraként a klasszikus és modern európai nyelvek oktatásában tűnt ki, majd Libéria külügyminisztere, később londoni nagykövete lett. Ez utóbbi pozíciójának elvesztésekor Sierra Leone-ba költözött, ahol belügyminiszter is volt, majd az ottani muszlim nevelésnek szentelte magát.

¹³ Marcus Garvey (1887–1940) jamaikai származású amerikai polgárjogi aktivista, költő és filozófus volt, a „kolonizációs”, azaz a „Visszatelepülni Afrikába!”-mozgalom egyik elindítója, jelszava szerint, „ha Európa az európaiaké, akkor Afrika a feketéké”. Ő lett a rasztafáriánus mozgalom példaképe.

¹⁴ A. Boahen: *General History of Africa*, Vol. VII., *Africa under Colonial Domination 1880–1935*, UNESCO, Paris, 1985, 773. old.

¹⁵ Yuri Smertin: *Kwame Nkrumah*, Izdatelstvo Progress, Moscow, 1977, 23. old.

¹⁶ George Padmore az USA-ban folytatott egyetemi tanulmányokat, 1929–1934 között Moszkvában a Komintern „Néger Irodáját” (Negro Bureau of the Communist International of Labour Unions) vezette. 1934-ben szakított a Kominternnel: a népfrontos politika ugyanis az antikolonális propaganda visszaszorulását eredményezte. Londonba költözött, s Mussolini Etiópia elleni háborúja kitörésekor fekete önkéntesek toborzásába fogott (International African Friends of Abyssinia), ám a gyors katonai vereség értelmetlenné tette a vállalkozást. Ugyanakkor néhány Mississippi állambeli és New York-i (Harlem) fekete pilóta részt vett Hailé Szelasszié rosszul felszerelt csapatainak oldalán a harcokban. Padmore a Brit Birodalom lerombolásának szükségességét már a második világháború éveiben is mindenképp hangsúlyozta, ami nem csupán a fehér radikálisokkal, de a moderáltabb fekete politikusokkal is sza-

segített Padmore-nek megszervezni az 5. Pánafrikai Kongresszust Manchesterben. A korábbi panafrikai kongresszusok legjelentősebb szervezője William Du Bois volt. Az 1919-ben Párizsban, 1921-ben Londonban, Brüsszelben és Párizsban, majd 1923-ban Londonban és Lisszabonban általa kezdeményezett kongresszusok előzménye az 1900-ban Londonba összehívott Pánafrikai Konferencia volt. Du Bois az Amerikában megjelenő, feketék számára írt *The Crisis* folyóirat szerkesztője volt, s e folyóiratot tudósította 1919-ben a Párizs környéki béketárgyalásokról. Anyaggyűjtést is folytatott itt a feketék első világháborús szerepéről írandó könyvéhez. A béketárgyalások kedvező alkalmat kínáltak akkor arra, hogy a Du Bois szervezésében összegyűltek ráirányítsák a világháborús győzők figyelmét Afrikára. Nkrumahék nem voltak ilyen kedvező helyzetben, a kongresszust még csak nem is Londonban, hanem az egyik szervező üzleti kapcsolatai miatt a kevésbé frekvenciált Manchesterben tartották, s arról jószerevével még a helyi angol sajtó sem tudósított. 1945. október 15–21. között tartott rendezvényen Nkrumah mellett más későbbi afrikai államfők is részt vettek, mint a kenyai Jomo Kenyatta, a nigériai Obafemi Awolowo, a nyaszaiföldi (Malawi) Hastings Banda. A kongresszus határozatilag Össz-afrikai Kongresszusnak kiáltotta ki magát, de feltűnő volt, hogy csak az afrikai angol, elsősorban nyugat-afrikai gyarmatok képviseltették magukat az ülésen, a francia gyarmatokról egyetlen delegátus sem érkezett. Emiatt az általános határozatok ugyan egész Afrika, sőt az egész gyarmati világ nevében beszéltek, a konkrétabb ügyek azonban kevés kivétellel Nyugat-Afrikáról és az Egyesült Királyságban élő afrikaiakról szóltak.

Ennek ellenére az V. Pánafrikai Kongresszus hozta meg a panafrikanizmus afrikanizálását.¹⁷ Ugyancsak áttörést jelentett a kongresszus határozatainak radikális hangvétele. Nemcsak az Atlanti Charta alapelveinek azonnali alkalmazásáért szálltak sikra, de a gyarmati népekhez intézett felhívásában a kongresszus elismerte minden gyarmati nemzet jogát arra, hogy saját kezébe vegye sorsa irányítását.

„Valamennyi gyarmatnak meg kell szabadulnia a külföldi imperializmusnak mind politikai, mind gazdasági fennhatóságától.”¹⁸

A felhívásban megállapították, hogy az imperialista hatalmak célja a kizsákmányolás, ezért a gyarmati és leigázott népek harca a politikai hatalomért az első lépés, és e hatalom megszerzése szükséges előfeltétele a társadalmi, gazdasági és politikai emancipációnak. A kongresszus felszólította a gyarmati munkásokat és földműveseket, hogy hatékonyan szervezkedjenek.

kításhoz vezetett. Ez a radikalizmus azonban Nkrumah szemében nagy erénynek számított, hatalomra kerülése után Padmore Ghánában telepedett le Nkrumah tanácsadójaként.

¹⁷ Evan White: Kwame Nkrumah: Cold War Modernity, Pan-African Ideology and the Geopolitics of Development, *Geopolitics*, Vol. 8., No. 2. (Summer 2003), 99–124. old.

¹⁸ George Padmore: *Pan-Africanism or Communism? The Coming Struggle for Africa*, 1956, London, 134–137. old.

„Ma a hatásos cselekvésnek egyetlen útja van – a tömegek megszervezése. És ehhez a szervezkedéshez a gyarmatok tanult embereinek is csatlakozniuk kell. Gyarmati és leigázott népek, egyesüljete!”

– szölkak a határozat záró sorai.¹⁹

A kongresszussal párhuzamosan Nkrumah megalapította a Nyugat-Afrikai Nemzeti Titkárságot (West African National Secretariat), amely Afrika dekolonizációját tűzte ki célul. Ezzel egy időben a Nyugat-Afrikai Diákok Egyesületének (West African Students' Union) alelnöke, valamint a szervezet radikális hangvételű újságja, a *New African* szerkesztője lett. Megjelent Londonban első könyve is, a *Gyarmati szabadság felé*, egy mindössze 64 oldalas broszúra, melyben bolondságnak nevezte azokat a naív várakozásokat, melyek szerint az anyaországok majdan ezüst tálcán fogják átnyújtani gyarmataiknak a függetlenséget.²⁰

Függetlenséget – most!

1947-ben Nkrumahot az Egyesült Aranyparti Gyűlés (United Gold Coast Convention, UGCC) főtitkári tisztségére jelölte, emiatt visszatért hazájába. A kor szokásainak megfelelően hajóval tette meg a hosszú utat, több nyugat-afrikai ország érintésével. Sierra Leone fővárosában, Freetown-ban két hetet is eltöltött, hogy politikai kapcsolatokat építsen. Innen Monroviába hajózott, majd Elefántcsontpartra. Az út utolsó szakaszát már teherfedélzetten tette meg, mivel elfogyott a pénze.²¹ Híre azonban megelőzte, Takoradi kikötőjében sokan várták, hogy üdvözölhessék. Aranypart, ahová 12 év után visszatért, többé már nem volt a britek mintagyarmata. Az újonnan alapított UGCC célja a brit gyarmat önkormányzatának megteremtése volt, békés eszközökkel. Ám 1948 februárjában a második világháborúban részt vett, s addigra leszerelt, munka nélkül tengődő afrikai veteránok (a britek mintegy 70 ezer embert hívtak be) tüntetése a be nem tartott ígéretek és a növekvő árak ellen rendezavarásba torkollott, melyben 29 ember meghalt és 257 megsérült. A brit gyarmati hatóság szükségállapotot és kijárási tilalmat rendelt el. Sir Gerald Creasy kormányzó „kommunista összeesküvésről” beszélt, s azt gyanította, hogy Nkrumah áll az események mögött. Ezért utasítást adott néhány más politikussal együtt Nkrumah letartóztatására, azonban bizonyítékok híján hamarosan szabadon engedték őket.

Ekkorra Nkrumah az azonnali önkormányzatot, valamint a nők választójogának megadását követelte szerte az országban megtartott roppant emocionális beszédeiben.²² A szakszervezetek, s ami ennél is fontosabb volt, a rendkívüli befolyással rendelkező kakaótermelők²³ szervezetei Nkrumah mellé álltak. E támogatásnak kö-

¹⁹ Uo. 384–385. old.

²⁰ Kwame Nkrumah: *Towards Colonial Freedom: Africa in the Struggle Against World Imperialism*, Heineman, London, 1962, XVI–XVII. old.

²¹ Smertin 34. old.

²² A nők választójoga akkoriban még az európai országokban sem volt általános.

²³ Aranyparton a kakaótermesztést 1879-ben egy Adja nevű szerződéses munkás honosította meg, aki Sao Tomé szigetről hozta a magokat, s vele együtt a termelési ismereteket. A ter-

szőnhetően 1949. júniusában megalapította immár saját pártját, a Népi Konvenció Pártot (Convention People's Party, CPP), leköszönve a UGCC főtitkári posztjáról, mivel annak vezetőit nem tartotta elég aktívoknak és határozottaknak. Beszédeiben mindig elhangzott az „Önkormányzatot most!”-követelés, továbbá az európai, azaz az angol áruk bojkottjára hívott fel, sztrájkokat kezdeményezett. A londoni Gyarmatügyi Minisztérium megpróbált megoldást találni az éleződő válságra. Az Indiából 1947-ben kiszoruló britek akkoriban még Afrikában látták gyarmatbirodalmuk új súlypontját, s csak a józanabbak figyelmeztettek arra, hogy valószínűleg néhány, esetleg akár egy generáció múlva az afrikaiak is a maguk kezébe akarják majd venni sorsuk intézését – legalábbis önkormányzati szinten. Ez a gondolkodásmód nem volt kizárólag a britek sajátja, az európai gyarmatosító hatalmak úgy számítottak Afrikára, mint saját, háború utáni újjáépítésük egyik forrására.

A választások útján szerzett képviselő új elem volt Aranypart és a többi trópusi afrikai gyarmat életében. A Colonial Office a bevált gyakorlatnak megfelelően bizottságot bizottság után küldött Aranypartra, míg végül egy kizárólag afrikaiakból álló Alkotmányügyi Bizottság nem kapta feladatul az önkormányzat előkészítését. Ezt a bizottságot Henley Coussey, az Aranyparti Legfelsőbb Bíróság köztisztviselőnek örvendő tagja elnökölte. Nkrumah, aki a könnyebben radikalizálható ifjúság megszervezésébe fogott, 1949. nyarán egy Accrában tartott tömeggyűlésen kijelentette:

„Ha a Coussey-bizottság nem az önrendelkezés azonnali megadásáért száll síkra, akkor megbénítjuk az országot, sztrájkolni fogunk, sztrájkolni, sztrájkolni, sztrájkolni!”²⁴

A bizottság 1949 novemberében hozta nyilvánosságra jelentését, de az mellett, hogy az afrikaiak irányító pozíciókba helyezését indítványozta, még csak említést sem tett az önrendelkezés megadásáról. A mérsékelt afrikaiakat ez kielégítette, de Nkrumah számára elfogadhatatlan volt. „Pozitív akciót” hirdetett, ami az erőszakmentes harc afrikai formáját jelentette. A Colonial Office magas beosztású hivatalnok, Reginald Saloway, sebtében Aranypartra utazott, s 1950. január elején arra figyelmeztette Nkrumahot, hogy minden felelősség őt fogja terhelni az indulatok elszabadulásáért. Saloway indiai tapasztalatokkal a birtokában arra is felhívta a figyelmet, hogy az afrikaiaknak nem lesz kitartása a Ghandi inspirálta kampány tartós

melés nem ültetvényeken, hanem alapvetően kis, paraszti gazdaságokban folyt, ami az ország további sorsának alakulására is döntő befolyással bírt. 1891-ben kezdődött az export, mindössze 80 fonttal, a két világháború között azonban a termelés és az export olyan gyorsan nőtt, hogy a világpiaci árak meredeken zuhantak. 1937-ben a kakaótermelők visszatartották a kivitt az alacsony árak elleni tiltakozásul. A második világháború után a gyarmat már a világtermelés közel harmadát adta, s a háború, de főképp az 1950-es évektől meglóduló fogyasztás miatt felfelé indultak az árak. A gyarmat exportjának kétharmadát a kakaó adta, ez a jól szervezett termelőknek jelentős befolyást biztosított. Lásd: Robin Dand: *The International Cocoa Trade*, Woodhead Publishing, Abington, Cambridge, 1999, 400 old.

²⁴ Kwame Nkrumah: *The Fight for Independence: 10 December 1947 – 6 March 1957 – Part II.* –November 1997. <http://www.greatpicbooks.com/epics/november97.html>

fenntartásához.²⁵ A figyelmeztetés nem hatott, Nkrumah sztrájkmozgalmat szervezett, amely 1950. január végére teljesen megbénította a gyarmat életét. A kormányzó parancsára Nkrumahot és a Népi Konvenció Párt közel kétszáz további vezetőjét letartóztatták, de a sztrájkmozgalmat így sem sikerült letörni. A kormányzó, aki elfogadta a Coussey-bizottság ajánlásait, helyi önkormányzati választásokat írt ki, amelyen várokozásaival ellentétben Nkrumah pártja tarolt, sőt, maga a börtönben lévő politikus is megmérgethette magát, 22 780 szavazatot begyűjtve az összesen leadott 23 122-ből.

1951 februárjában, 13 hónapos elzárás után a kormányzó utasítására Nkrumahot szabadlábra helyezték, sőt, Sir Noble Arden-Clarke felkérte Aranypart első afrikai többségű kormányának megalakítására, s megkezdődött Aranypart domíniummá nyilvánításának alkotmányos folyamata. A londoni parlamentben elhangzott beszédek történelmi lépésként értékelték a fejleményt, a birodalom evolúciójának újabb fontos állomásaként.²⁶ A brit kormány ezután már nem térhetett ki a többi afrikai, mindenekelőtt nyugat-afrikai birtokán sem az aranyparti engedmények megadása elől, így néhány hónapos késéssel Nigéria, három év múlva Sierra Leone, 1956-ban pedig Gambia is az aranypartival közel azonos alkotmányt kaptak.

Nkrumah igent mondott a kormányzó felkérésére, de közölte vele, hogy addig nem nyugszik, amíg el nem éri az önrendelkezést a Nemzetközösség keretein belül. Első kormányában hét afrikai mellett egyébként négy európai kapott helyet. 1952. március 5-én került sor miniszterelnöki kinevezésére, amely után öt éves fejlesztési tervet nyújtott be, mely az önrendelkezés kiterjesztésének programja mellett iskolák, kórházak, utak megépítését és számos más fejlesztést is tartalmazott, beleértve a Volta folyón építendő hatalmas vízierőmű előkészítő munkálatait is.

Miniszterelnökként Nkrumah fokozta a nyomást a függetlenség megadásáért. Láta, hogy az adott gyarmatra, sőt, csak egy választókerületre korlátozott választási kampányok beszűkítik a politikai látóköröket, ami kedvez a regionális, partikuláris érdekek, legfőképpen az etnikai partikularizmus térnyerésének. Az angolok a függetlenséghez vezető kerekasztal-tárgyalások során igyekeztek a tradicionális vezetőrétegnek biztosítékokat kiharcolni az új korszakra, befolyásuk megőrzése céljából, részben az „oszd meg és uralkodj”-elvtől vezérelve, részben, mert jobb híján e rétegben vélték a Nkrumahhal szembeni ellensúlyt megtalálni. A függetlenséghez vezető tárgyalások során Nkrumah jelentős engedményekre volt hajlandó e hagyományos vezetők irányában, hogy azután annál keményebben számoljon le velük később a hatalom birtokában. Ugyanakkor nem engedett az egységes, központosított állam koncepciójából, míg politikai ellenfelei szövetségi államot szerettek volna. Rendezésre várt továbbá Transzvolta–Togó, a korábbi Brit Togóföld²⁷ kérdése is. A

²⁵ CO 967/225 Correspondence about Sir Reginald Saloway, Chief Secretary Defence and External Affairs, Gold Coast, 1954 Records of the Colonial Office, Commonwealth and Foreign and Commonwealth Offices, Empire Marketing Board, and related bodies.

²⁶ Col. 917. Gold Coast (New Constitution) HC Deb., 19 February 1951, vol. 484 cc. 917–965. old.

²⁷ Az egykori német gyarmat, Togó az első világháborúban francia és brit megszállás alá került. Ez volt az Antant első győzelme, s a brit katonák itt adták le az első lövéseket a „nagy

brit kormány 1954-ben hivatalosan értesítette az ENSZ-t, hogy Aranypart függetlenségének megadása után nem tudja többé az ottani gyámsági feladatait ellátni. A terület sorsáról 1956. május 9-én az ENSZ által felügyelt népszavazást tartottak. A többség az Aranyparthoz történő csatlakozás mellett szavazott.

Két hónappal később, 1956. július 17-én általános választásokat tartottak, s Nkrumah pártja hasonlóan az 1951-es és 1954-es voksolásokhoz ezt is fölényesen nyerte, a 104 mandátumból 71-et szerzett meg. Emiatt, illetve Nkrumah „függetlenséget azonnal” politikájának eredményeként 1956. szeptember 18-án a brit gyarmatügyi miniszter, Alan Lennox-Boyd²⁸ bejelentette, hogy Aranypart 1957. március 6-tól megszűnik brit gyarmat lenni. A brit mentalitásra jellemző, hogy Sir Charles Arden-Clarke Aranypart immáron főkormányzója olyan emlékművet javasolt emelni a függetlenség kikiáltása alkalmára, amely egy-egy oszlopon a maláriaszűnyogot, valamint a cecelegyet ábrázolta volna stilizált formában, azt jelképezve, hogy ez a két rovar akadályozta meg a gyarmaton a más „fajok” megtelepedését, így az mentes maradt a legtöbb brit birtok átkától, az egyes népcsoportok vetélkedésétől.²⁹ A britek számára ennek azért volt jelentősége, mert Kenyában, ahol afrikaikon kívül európaiak, indiaiak és arabok is éltek, a dekolonizáció folyamata véres erőszakot szült.

1956. november 12-én új alkotmányt fogadtak el, amely azonban már az új állam, Ghána alaptörvénye volt. A névadásnak szimbolikus jelentősége volt. Aranypart európai keresztségnek köszönhetné nevét, Ghána viszont igazi afrikai birodalom volt,³⁰ jóval a fehérek megérkezése előtt, a 8. és 11. század között állt fenn, igaz, jó ezer kilométernyire a mai Ghána határaitól északnyugatra, Mauritánia és Mali területén.³¹ A névadással Nkrumah az afrikai egybetartozás érzését akarta erősíteni, emellett a hagyomány szerint az egykori Ghánából annak megszűnése után egyesek

háborúban”. 1922-től a status quo alapján a Nemzetek Szövetségének brit és francia mandátumterülete lett Togo, majd 1946-tól ENSZ gyámsági terület. Francia Togótól eltérően a britek által igazgatott területnek nem volt tengerparti kijárata, így önmagában életképtelen lett volna. 1946-ban a britek a három addig külön igazgatott területet, Aranypartot, Ashantiföldet és az Északi Területek Protektorátusát összevonták Togófölddel, így jött létre az egységes Aranypart.

²⁸ Gyarmatügyi miniszterként (Secretary of State for the Colonies) az ő feladata volt Irak, Ciprus, Szudán és Malájföld dekolonizációjának levezénylése is. Kenyában a Mau Mau felkelés „kezelése” is elsősorban az ő feladata volt.

²⁹ Charles Arden-Clarke: „Empire Into Commonwealth” 23 Apr 1959, The Empire Club of Canada Speeches 1958–1959, Toronto, Canada, The Empire Club Foundation, 1959, 325. old.

³⁰ John Iliffe: *Africans. The History of a Continent*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995, 51–52. old.

³¹ A középkor és az újkor egy sor afrikai állam létrejöttének és virágzásának a kora, ilyenek – többek között – Nyugat-Afrikában Ghána, amely az arany, elefántcsont és só kereskedelmére épült, s amely virágkorában a feltételezések szerint 200 000 lovas volt képes kiállítani. Ghána 1076-ig sikeresen verte vissza a Szaharán át az Almoravida Birodalomból érkező támadásokat, akkor azonban elesett fővárosa, Kumbi Saleh, majd 1240-ben az egész birodalom felbomlott. Ezáltal nyílt meg az út az egész szudáni térség iszlamizálására.

a későbbi Ghána területére vándoroltak.³² Az alkotmánnyal trópusi Afrika legfejlettebb és leggazdagabb országa vált függetlenné, elsőként a kontinensen, s ebben Nkrumah játszotta a legfontosabb szerepet. Ám ő ezzel nem elégedett meg, úgy látta, hogy az összes afrikai gyarmatnak függetlenséget kell szereznie, majd az így létrejövő önálló országok önkéntesen csatlakozni fognak ahhoz az integrációhoz, amit már Nkrumah előtt többen Afrikai Egyesült Államok néven álmodtak meg. Ghána példája egész Afrikára befolyással volt, meghozta a „változás szelét” az egész kontinensre. A portugál és spanyol gyarmatok, s néhány kisebb francia, illetve brit birtok kivételével Afrika legtöbb országa néhány éven belül elnyerte függetlenségét. Egyedül az „Afrika évének” elkeresztelt 1960-as évben 17 ország vált függetlenné a kontinensen.

A napokig tartó függetlenségi ünnepekre 56 ország küldött delegációt. Az addigi anyaországot a miniszterelnök Harold Macmillan, II. Erzsébet királynőt Marina kenti hercegnő képviselte, aki a királynő személyes jókívánságait tolmácsolta. Nkrumah nagy beszédet tartott. „Függetlenségünknek nincs jelentősége, hacsak nem tudjuk összekötni az egész kontinens teljes felszabadításával!” – egész Afrikának, sőt az egész világnak szóltak e szavak.³³ A független Ghánának továbbra is a brit uralkodó, II. Erzsébet volt az államfője, akit a gyarmati közigazgatás egykori központjában, a Christiansborg palotában lakó főkormányzó képviselt.³⁴ Nkrumah első külföldi útja Londonba vezetett, 1957 júniusában a Nemzetközösség tanácskozásán vett részt. Ekkor került sor első találkozására II. Erzsébet brit királynővel a Buckingham Palotában. A találkozó jól sikerült, Nkrumah meghívást kapott a skóciai Balmoral királyi kastélyába, és a királynő titkos tanácsosa (Privy Councillor) is lett.³⁵ 1961-ben a királynő is ellátogatott Ghánába. Nkrumah figyelme azonban mindenekelőtt az afrikai kontinensre összpontosult. Accrát a pánafrikanizmus Mek-

³² Mág megválaszolatlan a kérdés, miért nem az ország területén a 17–19. század között fennállt Ashanti királyságra esett a választás. Ennek az lehetett az oka, hogy Ashanti a rabszolga-kereskedelemben aktív részt vállalt, s abból jelentős hasznot is húzott, más megfontolások szerint Nkrumah nem kívánta ezzel is erősíteni az aschantiföldi törzsi arisztokráciát, mai szóhasználatul a „tradicionális vezetőket”, akiket a haladás ellenségeinek tartott.

³³ Meredith 29. old.

³⁴ A Christiansborg palota, vagy egyszerűen a Vár az 1660-as években a dán uralom idején épült Osuban, Accra tengerparti részén. 1850-ben a britek minden egyéb dán tulajdonnal együtt a várat is megvették a dánoktól 10 ezer fontért. Egykor a rabszolga-kereskedelem egyik központja volt, ezért többször felvetődött, hogy a mai napig kormányzati központként szolgáló épület helyett új elnöki palotát kellene építeni, de a terv a magas költségek miatt mindmáig kivitelezetlen maradt.

³⁵ A Privy Council – titkos tanács, eredetileg a királyi döntések hitelesítésére hozták létre, a parlamentarizmus kifejlődése előtt államtanácsként a miniszteriális rendszer elődjeként szolgált, mivel a Privy Council-en belül kabinetrendszer jött létre (kincstár, külügy, belügy). A gyarmatokról az anyaországhoz érkező fellebbezéseket korábban is az államtanácsként működő Privy Council egy bizottsága bírálta el. Miután a gyarmatokon, illetve domíniumokon létrehozták a csak helyben illetékes bíróságokat, a legmagasabb fokú helyi bíróság ítélete elleni fellebbezésre a királynői Titkos Tanács bírói bizottsága (Judicial Committee of the Privy Council) előtt volt lehetőség, egyben a Privy Council az a szervezet, amely a nemzetközösségi ügyekben járt el, s illetékessége pl. Gibraltár esetében ma is fennáll.

kájává és a kontinensen működő felszabadítási mozgalmak központjává akarta tenni. 1958. december 5. és 13. között az ő kezdeményezésére ült össze Accrában az Összafrikai Népi Konferencia (All-African People's Conference), amelyen a kontinens független és még gyarmati országából több mint 300 képviselő vett részt.³⁶ A konferenciát a Manchester-i pánafrikai kongresszus folytatásának szánta.³⁷

A hidegháború fogságában

Nkrumah meggyőződése volt, hogy az egykori gyarmatok nem lesznek képesek gazdaságilag függetlenedni a volt anyaországoztól, s a neokolonializmus ellenszerét a pánafrikanizmusban látta.

„Jelenleg a Dél-Afrikai Uniót leszámítva 28 afrikai ország van, amely még nem szabad. Nem kevesebb, mint kilenc közülük 3 milliónál kisebb népességgel rendelkezik. Komolyan hihetjük, hogy a gyarmatosítók ezeket életképes országoknak tartják? Dél-Amerika példája, mely legalább olyan gazdag, ha nem gazdagabb, mint Észak-Amerika, s mégis gyenge és a külső érdekeknek kiszolgáltatott, ez az a példa, amelyet minden afrikainak jól kell ismernie.”

– írta *Afrika* évében, 1960-ban.³⁸ Az afrikai országok önkéntes, mindenki számára előnyös föderációjában látta a jövőt. Az egyesüléshez Ghánát erős országgá akarta tenni, saját hazájában nem tűrte sem a regionalizmust, sem a tribalizmust. Példája azonban nem volt ragadós. Elviekben mindenki az afrikai föderalizmusért szállt síkra, s mindenki Afrika „balkanizálása” ellen foglalt állást. Saját országukban azonban az afrikai vezetők igyekeztek a befolyásnak, majd a hatalomnak olyan nagy szeletét kihasítani, amekkorát csak tudtak. Miután Guinea 1958-ban a francia gyarmatok közül egyedülként elvetette a De Gaulle által létrehozott Francia Közösségbe való belépést, és ennek következtében Franciaország minden kapcsolatot megszakított az országgal, Nkrumah, igazi pánafrikanistaként, uniót hozott létre Ghána és Guinea között. Az unió 1960-ban egy újabb volt francia gyarmattal, Malival bővült ki. Nkrumah az egyesülést úgy értékelte, mint ami „sikeres kísérlet lehet, elvezethet a teljes kontinentális egységhez”.³⁹ Az uniónak azonban nem sok gyakorlati jelentősége volt azon kívül, hogy a gazdag Ghána 10 millió fontos kölcsönt folyósított a szegény Guineának.⁴⁰

³⁶ A kongresszus számos tagja később kiemelkedő szerepet játszott a függetlenségi mozgalmakban: Tanganyikából Julius Nyerere, Dél-Rhodéziából Joshua Nkomo, Észak-Rhodéziából Kenneth Kaunda, Nyasaföldről Hastings Banda, Belga-Kongóból Patrice Lumumba, Portugál-Guineából Amílcar Cabral, Angolából Holden Alvaro Roberto.

³⁷ Immanuel Wallerstein: *Africa: The Politics of Independence and Unity*, University of Nebraska Press, Lincoln, Nebraska, 2005, 103. old.

³⁸ Kwame Nkrumah: *I Speak of Freedom: A Statement of African Ideology*, William Heinemann Ltd., London, 1961, xi–xiv. old.

³⁹ Ieuan Griffiths: *An Atlas of African Affairs*, Methuen, London, 1985, 60. old.

⁴⁰ Mali e politikai frigy előtt egy másik unió tagja is volt, Francia-Szudán 1959-ben Szenegállal egyesült Mali Föderáció elnevezéssel, de a tengeri kijáráttal nem rendelkező, koldussze-

Ghána, Guinea és Mali államszövetsége, az „Afrikai Államok Uniója” még formálisan is csak 1963-ig állott fenn. A kontinens „balkanizációja” már 1961-ben egyértelművé vált. Az akkor már független afrikai országok vezetői csak abban értek egyet, hogy „valamilyen egységre” szüksége van Afrikának, az egység tartalmáról és formájáról megoszlottak a vélemények. A Ghána, illetve Nkrumah által vezetett ún. „Casablanca-csoport” a politikai unió elsődlegességére, a másik, az ún. „Monrovia-csoport”, amelynek Nigéria volt a vezetője, a gazdasági együttműködést erősítő összefogásra helyezte a hangsúlyt. 1963-ra, az Afrikai Egységsszervezet megalapításának évére a Monrovia csoport álláspontja győzedelmeskedett.

Nkrumah, mint Ghána első miniszterelnöke megfogalmazta az államépítés saját, s egyben afrikai modelljét: „Építs először politikai hatalmat, minden más már magától jön!”⁴¹ Magától azonban semmi sem jött, az akkori euforisztikus várakozások, hogy Ghána akár egy évtizeden belül utolérheti a fejlett világot, nem teljesültek. Pedig az előfeltételek nem voltak eleve kedvezőtlenek. Amikor 1957-ben elnyerte a függetlenséget, Ghánában az egy főre jutó bruttó hazai termék nagysága megegyezett a dél-koreaival. Az 1950-es években a kakaó világpiaci ára soha nem látott magasságokba szökött, s ez biztos bevételt jelentett az új kormánynak is. Az árak azonban nem nőttek tovább, ellenkezőleg, a függetlenség utáni évtizedben harmadára csökkentek, lényegében a második világháborút követő évek szintjére. Ez már önmagában is nehéz feladat elé állította volna az új államot, Nkrumah azonban egyre kevésbé volt hajlandó tudomást venni a valóságról. Elérkezettnek látta az időt álmai megvalósításához. Grandiózus vállalkozásokba fogott, ám ezek általában csak vitték a pénzt, bevételt nem eredményeztek.

Az ország 250 millió ghánai fontra rúgó éves költségvetéséből egymilliót fordított egy konferencia-központ megépítésére, majd egy még újabbat 10 millió fontért, „az afrikai állam- és kormányfőkre gyakorolt pozitív hatás kedvéért”. A már egyébként is jól kistafirozott külügyminisztérium pedig 2 millió font pluszpénzt kapott.⁴² Megkezdődött az Akosombo-gát építése, amely mögött a Föld második legnagyobb mesterséges tavát duzzasztották fel.⁴³ Az így termelt árammal elsősorban a helyi bauxitvagyonra építendő alumínium-kohászatot kívánták ellátni. Ez az üzem azonban importált bauxitot dolgozott fel, mert a hazai alapanyag nem volt megfelelő minőségű. Temában olajfinomító, cementgyár és új kikötő is épült a majdani alumínium-

gény ország vezetője, Modibo Keita tartott a jóval fejlettebb Szenegál dominanciájától, és nem osztotta Senghor franciabarátságát sem, így az unió – két hónappal a függetlenség elnyerése után – felbomlott. Erre a sorsra jutott az 1959-ben alapított Száhel Benin Szövetség is (Conseil de l'Entente), amely Elefántcsontpartot, Dahomey-t, Felső-Voltát és Nigert fogta össze.

⁴¹ „Seek first the political kingdom, and all other things shall follow”. Idézi: Tandeka C. Nkiwane: *Africa and International Relations: Regional Lessons for a Global Discourse*, *International Political Science Review*, 2001, Vol. 22, No. 3, 279–290. old.

⁴² Ama Biney 106. old.

⁴³ A tározó tó 8502 km² nagyságú, és közel 150 km³ a befogadóképessége. Létesítése során 80 ezer embert, az akkori Ghána lakosainak 1 százalékát telepítették új helyre.

export számára Afrika legnagyobb szárazdokkjával, amely azonban kihasználatlan maradt.⁴⁴

Az iparosítás mellett különböző más presztízs-beruházásokba is belekezdtek, nemzetközi repülőtér, Accrából Temába autópálya épült. Nkrumah még egy hatalmas jachtot is vett magának. Igaz, mindemellett bevezették az ingyenes oktatást és egészségügyi ellátást. A meglévő egy mellé még két új egyetemet alapítottak, az egyiket Nkrumah szerényen önmagáról nevezte el. Ugyancsak a nevét viselte az Accra és Cape Coast között félúton, Winnebában létrehozott intézet (Kwame Nkrumah Institute of Economic and Political Sciences), későbbi nevén Kwame Nkrumah Ideológiai Intézet, ahol az új kádereket kívánta kiképezni. Ebben az intézetben tanított 1963–1964-ben az ELTE modernkori történeti tanszékének egykori tanára, az egyetem rektorhelyettese, Szamuely Tibor is.⁴⁵

Széles körű korrupcióval kísért terveinek megvalósításához Nkrumah egyre inkább diktatórikus eszközökhöz folyamodott. 1958-ban alkotmánymódosítást kezdeményezett. Ennek értelmében egyszerű parlamenti többség is elég volt a további alkotmánymódosításokhoz, ami megnyitotta az utat több kétes törvény elfogadása előtt. Még ugyanabban az évben törvény született a „megelőző fogvatartásról”, így a hatalom letartóztathatott és fogva tarthatott bárkit, formális vádemelés nélkül. Ahogy Nkrumahon elhatalmasodott a paranoia, úgy nőtt évről-évre az így bebörtönzöttek száma, magát a törvényt a parlamentben nem megszavazó 12 képviselő közül 11 börtönbe került. 1960-ban népszavazással megerősítve megváltoztatta az államformát, így Ghána elvágva az egykori anyaországhoz kötő utolsó szálakat is: 1960. július elsején önálló köztársaság lett, Nkrumah pedig miniszterelnökből először választott, majd 1961-től örökös államfővé vált.⁴⁶ Ghána elnökeként beköltözött a Christiansborg palotába, a brit kormányzók addigi rezidenciájába. Ez azonban nem volt elegendő a számára.

1960-ban megszüntette a sajtószabadságot, 1961-től börtön fenyegette a róla illetlenül beszélőket, és az egyre durvábban kizsákmányolt kakaó-termesztők és a hozzájuk tömegesen csatlakozó többi elégedetlen tüntetéseire rendkívüli állapot kihirdetésével reagált. 1963-ban felszámolta a bíróságok függetlenségét, a következő évben pedig népszavazással szentesítve bevezette az egypártrendszert. A hagyományos társadalomban élő ghánaiak vélekedésével mit sem törődve, egy tollvonással eltörölte a főnökök hatalmát, hogy saját pártja tagjait ültesse helyükre. Eltúrta, sőt szorgalmazta, hogy talpnyalói szobrokat állítsanak neki. Két komolyabb merényle-

⁴⁴ Tema kikötőjének 1961-es megnyitásaig az ország egyetlen jelentős kikötője a britek által 1928-ban épített Takoradi volt. Nkrumah nagyratörő gazdasági terveinek megvalósításához azonban elengedhetetlenül szükséges volt egy nagyobb áteresztő képességgel rendelkező új kikötő megépítése.

⁴⁵ 1964-ben, akkori szóhasználatlaltal „disszidált”, családjával Angliában telepedett le.

⁴⁶ A Rádió és TV Újság 1960/34. számának köszönhetően tudjuk, hogy a Ghánai Rádió a következő műsort adta a köztársaság kikiáltásának előestjén, 1960. június 30-án: 8,35: Hazafias dalok; 9,00: Közvetítés a parlamentből, a köztársaság kihirdetéséről; 10,45: Fejezetek Ghana történelméből; 18,10: A távozó angol főkormányzó búcsúbeszéde; 19,15: Közvetítés az angol főkormányzó elutazásáról; 20,15: Egy nép, amely szabadságban él. A köztársaság története; 23,45: Nkrumah köztársasági elnök beszéde.

tet kíséreltek meg ellene elnöksége idején, ezek hatására kapcsolata a hétköznapi emberekkel lényegében megszűnt.

1961 – arccal a szocializmus felé

Nkrumah elvitathatatlan szerepet játszott az el nem kötelezett országok mozgalmának megalakításában, valamint az Afrikai Egységszervezet létrehozásában. Kezdetben mind a két táborban óriási nemzetközi tekintélynek örvendett. 1957 márciusában Eisenhower elnök képviselőjében Richard Nixon alelnök még meleg hangon üdvözölte Nkrumahot a függetlenség elnyerése alkalmából.⁴⁷ A jó viszony azonban nem tartott sokáig. Különösen az 1960-tól kibontakozó kongói válság során tanúsított magatartása keltett visszatetszést a nyugati világban, főként az USA-ban, megkérdőjeleződött ugyanis el nem kötelezettsége.⁴⁸ 1961 nyarán tett kéthónapos kelet-európai körútja csak újabb bizonyítékkal szolgált azok számára, akik a kommunista bajkeverőt látták benne. Budapestre július 27-én Moszkvából érkezett.⁴⁹ A Kádár-rendszer diplomáciai elszigeteltségét először a harmadik világ országaiban próbálta felszámolni, a ghánai elnök látogatásának ez adta a jelentőségét. Július 29-én megállapodás született a diplomáciai kapcsolatok felvételéről. Ezzel egyidőben műszaki-tudományos együttműködési egyezményt, és légügyi egyezményt kötött a két ország. Magyarország még abban az évben megnyitotta nagykövetségét Accrában, Conakry után ez volt a második trópusi afrikai állandó misszió. A következő évben Ghána is kinevezte első budapesti nagykövetét.

A kelet-európai körútról való visszatérése után Nkrumah politikája egyértelmű fordulatot vett, felerősödött szocialista frazeológiája.

„A szocializmus feltételezi... a termelőeszközök, a föld és az ásványkincsek köztulajdonát, a nép javára történő felhasználását” – jelentette ki.⁵⁰

Nkrumah Ghánája Tanzániával, Algériával, Guineával, Malival és Egyiptommal egyetemben az ún. „első hullámos”, populista szocializmust képviselte a harmadik világban. A leggyakrabban alkalmazott meghatározás azonban az „afrikai szocializmus”, amely könnyen megkülönböztethetővé teszi az 1960-as évek végétől Afri-

⁴⁷ Federal Register Division. National Archives and Records Service, Public Papers of the Presidents of the United States, Dwight D. Eisenhower, 1957 (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1956–), 171–172. old.

⁴⁸ Ebere Nwaubani: Eisenhower, Nkrumah and the Congo Crisis, *Journal of Contemporary History*, 2001, Vol. 36, No. 4, 599–622. old.

⁴⁹ A korabeli filmhíradó erről a látogatásról a tunéziai Bizerta elleni francia agresszióról, valamint a budaörsi Március 15. Termelőszövetkezetéről készült beszámolóval együtt tudósított, Magyar Filmhíradó 1961/31. – 1961. augusztus.

⁵⁰ Szentes Tamás: *Korunk világgazdasága*, III. kötet, „A fejlődő országok” (483.) c. munkáját idézi: Farkas Péter: „A fejlődéseméletek hatása a világgazdaság periferiáin”, II. A Tudás 365 Napja, 253. előadás – 2002. szeptember 10. kedd, *Magyar Tudomány*, 2002./7. <http://www.c3.hu/~mester/T365/tux02253.htm>

kában is jelentkező „tudományos szocializmustól”.⁵¹ Maga Nkrumah a hatvanas évek elejéig sokszor marxistaként, utána pedig marxista–leninistaként definiálta önmagát.

1963-ban munkásságának elismeréseként Nemzetközi Lenin Békedíjjal tüntették ki. Az élete főművének szánt *A neo-kolonializmus, az imperializmus legfelsőbb fok*⁵² is a nagy mester és példakép, Lenin fél évszázaddal korábban írt könyvének címét parafrázálta. Annak ellenére, hogy voltak, akik úgy vélték, hogy a könyvet az első betűtől az utolsóig a nevét viselő intézet munkatársai írták, sőt, egyesek még azt is megkérdőjelezték, hogy olvasta-e egyáltalán Nkrumah saját művét, dicsérői a Lenin óta az imperializmus elméletéhez való legnagyobb hozzájárulásként értékelték ezt a munkát.⁵³ A könyv radikálisan Nyugat – mindenekelőtt Amerika – ellenes hangvétele⁵⁴ miatt (átvéve a kor szovjet terminológiáját, az USA-t nevezte meg Afrika minden bajának okozójaként, de például az 1956-os magyar eseményekről Nkrumah mint az „1959-es elvetélt magyar krízisről” ír) annak megjelenése, 1965 novembere után az Egyesült Államok felfüggesztette a Ghánának folyósított évi 25 millió dolláros segélyt.

A kizárólag a Szovjetunióra, illetve a szocialista táborra való támaszkodás 1964-ben meghirdetett politikája gazdasági értelemben eleve kilátástalan volt. Az erőltetett iparosítás mellett Nkrumah elhanyagolta a mezőgazdaságot, főleg a kakaótermesztést, melyet a gyarmati múlt örökségének tartott. Az 1920-as, 1930-as évek szovjet mintája lebegett a szeme előtt, amikor a kisparaszti gazdaságok által termelt kakaó kényszerfelvásárlásával (a világpiaci ár töredékéért) akarta a modernizációt finanszírozni. Csupán a modernnek tartott nagy, állami befolyás alatt álló gazdaságok részesültek kedvezményekben, ezek termelékenységé azonban mélyen a kisebb parcellákon gazdálkodóké alatt maradt. A terv végül kudarcot vallott, a lefölözések beindították a kakaó külföldre csempészését, az új ültetvények hiánya pedig Nkrumah bukása után érződött igazán. A hatvanas évek közepének túltermelése és a kakaó árának zuhanása ezen a téren is jó ürügyül szolgált az imperialista összeesküvés-elmélet alkalmazására.

Ghána és a Szovjetunió már 1958 januárjában felvette egymással a diplomáciai kapcsolatokat. Nkrumah abban reménykedett, hogy jelentős segítséget kap Moszkvától, illetve, hogy megszűnhet egyoldalú gazdasági függése a Nyugattól. Ezek a remények azonban csak részben teljesültek, elnöksége alatt összesen 68 új, állami tulajdonú gyárüzem létesült, s főleg az iparban sok szocialista országból való műszaki szakember segített. Néhány üzem, például egy aranyfinomító teljesen szovjet segítséggel épült meg.⁵⁵ Ugyanakkor a szovjet segítség javát katonai eszközök tették ki, IL 18-as repülőgépek, könnyű- és nehézfegyverek az elnöki gárda számára, lő-

⁵¹ Ama Biney 133. old.

⁵² Kwame Nkrumah: *Neo-Colonialism, The Last Stage of Imperialism*, Thomas Nelson & Sons Ltd., London, 1965, 320 old.

⁵³ <http://sfr-21.org/neocolonialism.html>

⁵⁴ Magában a könyvben a CIA mellett a KGB-ről is szó van, amellyel szemben Afrikának védekeznie kell, de ez jóval kisebb figyelmet keltett.

⁵⁵ Ghána volt a világ (a Szovjetunió nélkül) ötödik legnagyobb aranytermelője.

szerek stb. 1963-ban egy MI 4-es helikoptert kapott az elnök ajándékba.⁵⁶ A temai kikötőben szovjet segítséggel mélyvízi halászflootta létesült, amely Nkrumah bukása után a parton rozsdásodott. Szovjet legénysége volt azoknak a hajóknak, melyek titokban fegyvereket szállítottak a szomszédos országok Moszkva-barát felszabadítási mozgalmainak.

A hatvanas évek közepén az észak-ghánai Tamale közelében a szovjetek új légi bázis építésébe fogtak, amelyre növekvő régiós katonai jelenlétük miatt lett volna szükségük. Az 1958-ban Accrában az afrikai felszabadítási mozgalmak támogatására létrehozott „Bureau of African Affairs” jól ki volt stafírozva szovjet ügynökökkel és tanácsadókkal. Politikai indíttatásból 1965-ben még a IX. Világifjúsági Találkozó, a hidegháború egyik kommunista propagandaeszközének rendezését is átvette Nkrumah a belpolitikai nehézségek miatt visszalépett Algériától.⁵⁷

Gazdaságilag azonban a szocialista országok nem voltak képesek érdemi támogatást nyújtani Ghánának, ahol a hatvanas években az átlagembernek már nem lehetett megfizetni az élelmiszereket és a benzint, az ország exportjának 60 százalékát adó kakaó pedig hiánycikk lett. A gazdasági növekedés, amely korábban évi 9–12 százalék volt, az 1960-as évekre a 3 százalékos demográfiai növekedés üteme alá esett, Ghána megindult a szegényedés útján. A nkrumahi „szocializmust” még csak erősebb szociális érzékenység sem jellemezte, a lakosság számára sikerült egyesíteni a kapitalizmus és a szocializmus szinte minden hátrányát.

1966. január 26-án felavatta az angol és amerikai társfinanszírozással a Volta folyón épült gátat, amely reményei szerint országát újból prosperálóvá tette volna. Ám ennek bekövetkeztére már nem maradt ideje várni. 1966. február 21-én a Távol-Keletre, Burmába, Vietnamba és Kínába utazott, tervei között szerepelt a vietnami háborúban való közvetítés is. Február 24-én, mialatt Nkrumah Pekingben tartózkodott, Joseph Arthur Ankrah brigádtábornok, a korábban a mérsékelt politikusokkal együtt az elnök által elcsapott katonai vezető az ország történetének első (de messze nem utolsó) katonai államcsínyével véget vetett Nkrumah országlásának. Szobrai, melyeket a puccs után sorra ledöntöttek, utcagyerekek játékszerévé váltak. Nemzeti Felszabadítási Tanács alakult, amely feloszlatta a törvényhozást, betiltotta a Népi Konvenció Pártot, és érvénytelenítette az alkotmányt.

Az új rezsim még a diplomáciai kapcsolatokat is megszakította Moszkvával, Havannával, 1100 szovjet, 430 kínai és számos keletnémet tanácsadót utasítottak ki az országból. A magyar tanácsadók tovább dolgozhattak, de a budapesti ghánai nagykövetséget bezárták.⁵⁸ A Kelet-Európából érkező élelmiszer-szállítások elmaradása az addigiaknál is komolyabb ellátási nehézségeket okozott. Az afrikai, illetve a hidegháborús politikában Ghána „átállt”, így a korábbi legszorosabb szövetséges, Guinea elsőszámú ellenséggé vált (itt lelt menedékre Nkrumah), míg a korábban ellenségként kezelt országok, az apartheidet bevezető Dél-Afrikával is együttműködni

⁵⁶ <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-5344.html>

⁵⁷ Az accrai VIT-re az 1966-os puccs miatt nem került sor, a legközelebbit 1968-ban Szófiában tartották.

⁵⁸ Az accrai magyar nagykövetség 1987-ig működött.

kész Elefántcsontpart és Malawi pedig barátokká váltak. Johnson amerikai elnök levélben köszöntötte az új vezetést és az országot „újra a szabad világban”.⁵⁹

A puccs után Nkrumah többé soha nem tért vissza hazájába. Nasszer, Nyerere, Modibo Keita is azonnal menedékjogot kínáltak neki de ő Sekou Touré hívását fogadta el, és a guineai főváros, Conakry közelében telepedett le.

A guineai elnök még a hatalomról is lemondott Nkrumah javára, amit azonban ő nem fogadott el, így „csak” Guinea tiszteletbeli elnöke lett. Az emigrációban született könyveiben keserű kritikával illette az egymást váltó ghánai vezetések, közülük az 1968-ban Londonban és New Yorkban is megjelent *Sötét napok Ghánában*⁶⁰ a legbeszédesebb című. Azt a máig élő legendát is ő bocsátotta útjára, hogy hatalmától a CIA fosztotta meg, s hogy Amerika a puccsal hozzájutott bizonyos szovjet fegyverekhez.⁶¹ A Conakryban töltött évekkel egyre inkább elhatalmasodott rajta az üldözési mánia, magába zárkózott, csak kevesekkel találkozott. 1971-ben bőrrákot diagnosztizáltak nála, kezelésre Romániába vitték. Bukarestben halt meg 1972. április 27-én. Május 14-én Conakryban állami gyászünnepeken búcsúztak tőle, a Camayenne Mauzóleumba temették, a guineai nemzeti hősök mellé. Koporsójára Sekou Touré utasítására a „The Greatest African”, „a legnagyobb afrikai” felirat került. Pár héttel később, július 7-én exhumálták, s egy guineai repülőgép Accrába vitte koporsóját. Onnan szülőhelyére Nkrofulba vitték, s a már 90 évesnél is idősebb anyja jelenlétében temették el. Ám ez sem lett a végleges nyughelye, 1991-ben a főváros, Accra központjában szürke márványból látványos mauzóleum épült, s hamvait ide temették.

⁵⁹ Einde O’Callaghan: „The „New” Ghana”, *International Socialism*, No. 27, Winter, 1966/67, 6–7. old.

⁶⁰ Kwame Nkrumah: *Dark Days in Ghana*, International Publishers, New York, 1968, 160. old.

⁶¹ Boni Yao Gebe: Ghana’s Foreign Policy at Independence and Implications for the 1966 Coup D’état, *The Journal of Pan African Studies*, March 2008, vol. 2, no. 3., 160–186. old.